

---

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.2.2>

**МІЛІНЧУК С.В.**

**ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ**

У статті досліджено сучасні підходи до розуміння права на свободу думки. Вказано, що сьогодні не потрібно нікого переконувати в тому, що свобода думки є однією з основ демократичного суспільства. Це універсальна і незаперечна цінність. Завдяки конституційному визнанню свободи думки особи мають можливість вільно висловлюватися та розкривати свій потенціал. Констатовано, що справжня свобода думки визнається одним із ключових досягнень політичної реформи в Україні. Сучасне розуміння свободи думки ґрунтується на тому, що вона визнається основою демократії і водночас передумовою інших прав і свобод, таких як право на свободу мирних зібрань, свободу совісті та віросповідання, право на свободу творчості тощо.

Вказано, що свобода думки включає в себе свободу тримати свої думки в таємниці, щоб нас не примушували їх розкривати; свобода від індоктринації або впливу на нашу свідомість або підсвідомість за допомогою маніпуляцій; і заборона карати людину за її думки чи погляди. Але, незважаючи на очевидні інструменти захисту, що містяться в праві на сучасному етапі, окремі дослідники вказують, що було зроблено недостатньо для розвитку законодавчої та нормативної бази, яка б гарантувала, що реалізація права на свободу думки є реальним і ефективним у сучасному контексті

Зроблено висновок, що право на свободу думки є предметом дослідження фахівців з різних галузей, оскільки на сьогодні наявно мало наукового аналізу того, що саме розуміється під «правом на свободу думки». Немає консенсусу щодо того, що захищає це право, або як його можна використовувати. Існує мало ясності щодо того, що саме означає «думка» в цьому контексті, або що означає «свобода», коли застосовується до думки тощо.

**Ключові слова:** *свобода думки, права людини, свобода, демократичні цінності.*

The article examines modern approaches to understanding the right to freedom of thought. It is indicated that today there is no need to convince anyone that freedom of thought is one of the foundations of a democratic society. This is a universal and undeniable value. Thanks to the constitutional recognition of freedom of opinion, individuals have the opportunity to express themselves freely and reveal their potential. It is stated that true freedom of thought is recognized as one of the key achievements of political reform in Ukraine. The modern understanding of freedom of thought is based on the fact that it is recognized as the basis of democracy and at the same time a prerequisite for other rights and freedoms, such as the right to freedom of peaceful assembly, freedom of conscience and religion, the right to freedom of creativity, etc.

It is pointed out that freedom of thought includes the freedom to keep one's thoughts secret so that we are not forced to reveal them; freedom from indoctrination or influencing our conscious or subconscious mind through manipulation; and the prohibition of

punishing a person for their thoughts or views. But, despite the obvious instruments of protection contained in the law at the present stage, some researchers point out that which has not been done enough to develop a legislative and regulatory framework that would ensure that the exercise of the right to freedom of opinion is real and effective in today's context

It is concluded that the right to freedom of thought is the subject of research by specialists from various fields, since today there is little scientific analysis of what exactly is meant by the "right to freedom of thought". There is no consensus on what this right protects, or how it can be used. There is little clarity as to what exactly "opinion" means in this context, or what "freedom" means, when applied to an opinion, etc.

**Key words:** *freedom of thought, human rights, freedom, democratic values.*

**Постановка проблеми.** Сьогодні не потрібно нікого переконувати в тому, що свобода думки є однією з основ демократичного суспільства. Це універсальна і незаперечна цінність. Завдяки конституційному визнанню свободи думки особи мають можливість вільно висловлюватися та розкривати свій потенціал. Прикметно, що справжня свобода думки визнається одним із ключових досягнень політичної реформи в Україні.

Сучасне розуміння свободи думки ґрунтується на тому, що вона визнається основою демократії і водночас передумовою інших прав і свобод, таких як право на свободу мирних зібрань, свободу совісті та віросповідання, право на свободу творчості тощо.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед науковців, праці яких присвячені тому чи іншому аспекту питання правового регулювання та реалізації свободи думки слід виділити Д. Бичавську-Синярьську, К. Барнич, М. Маковей, П. Ван Дейка та Г. Ван Хофа, Клювера та інших.

**Мета статті.** Дослідити сучасні підходи до розуміння права на свободу думки.

**Виклад основного матеріалу.** Варто підкреслити, що право на свободу думки є важливим елементом міжнародної системи прав людини. На відміну від багатьох інших прав, таких як право на приватне життя, які допускають обмеження за певних обставин, існує абсолютне право думати про те, що вам подобається, тобто у внутрішньому просторі свого розуму. Ця недоторканна свобода була описана як «основа демократичного суспільства» і «основа і походження всіх інших прав» [1]. Це пов'язано з відповідним правом на свободу вираження поглядів, що забезпечує соціальне тло, що має вирішальне значення для критичного та інтелектуального мислення. Варто вказати, що окремі дослідники вказують, що свобода думки є складовою більш широкого права – права на свободу вираження поглядів, яке включає свободу слова, думки, інформації та право на мовчання [2].

Абсолютний характер права на свободу думки відображає його фундаментальну важливість, але відсутність розвитку цього права означає, що важко визначити його точний масштаб у світі, що швидко змінюється. Захищене поряд зі свободою релігії, переконань, совісті, міжнародне право прав людини розрізняє внутрішній аспект права на свободу думки – право думати або вірити в те, що тобі подобається у внутрішньому святилищі свого розуму і є проявом цього права.

Свобода думки включає в себе свободу тримати свої думки в таємниці, щоб нас не примушували їх розкривати; свобода від індоктринації або впливу на нашу свідомість або підсвідомість за допомогою маніпуляцій; і заборона карати людину за її думки чи погляди. Але, незважаючи на очевидні інструменти захисту, що містяться в праві на сучасному етапі, окремі дослідники вказують, що було зроблено недостатньо для розвитку законодавчої та нормативної бази, яка б гарантувала, що реалізація права на свободу думки є реальним і ефективним у сучасному контексті [3].

Держави, що підписали міжнародні конвенції з прав людини, зобов'язані поважати право на свободу думки, а також захищати всіх, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, від втручання в це право. Це означає, що уряди повинні утримуватися від використання методів, які перешкоджають свободі думки особи, але вони також повинні вжити конкретних заходів для захисту від втручання з боку інших учасників правовідносин. У той час як за останні два десятиліття були розроблені детальні національні нормативні акти щодо конфіденційності та захисту даних як у державному, так і в приватному секторах у відповідь на експоненціальні зміни, що спричинені Інтернетом та іншими сучасними технологіями, свобода думки залишається до сьогодні в законодавчій базі не оптимально визначеною.

Свобода думки є абсолютним правом, закріпленим у ст.9 Загальної конвенції з прав людини, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і безпосередньо пов'язане

зі свободою вираження поглядів, яке також розглядається як абсолютне право. Зокрема у ст. 19 Загальної декларації прав людини, якою закріплено, що «Кожен має право на свободу вираження поглядів; це право включає свободу шукати, отримувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або друковано, у формі мистецтва або будь-якими іншими засобами на свій вибір» [4].

Крім того Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ICCPR) гарантує, що: 1. Кожен має право дотримуватися своєї думки без втручання. 2. Кожна людина має право на свободу вираження поглядів; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, усно, письмово або друковано, у формі мистецтва або за допомогою будь-яких інших засобів за своїм вибором. 3. Здійснення прав, передбачених пунктом 3 цієї статті, тягне за собою особливі обов'язки та відповідальність [5].

Комітет з прав людини ООН у своєму Загальному коментарі № 2221 від 1993 року щодо статті 18 пояснює обсяг та абсолютну природу цього права: «1. Право на свободу думки, совісті та релігії у статті 18 (1) є далекосяжним і глибоким; це право включає в себе свободу думки з усіх питань, особисті переконання і відданість релігії або переконанням, незалежно від того, проявляються вони індивідуально або в спільно з іншими. Комітет звертає увагу держав-учасниць на те, що свобода думки і свобода совісті є захищені нарівні зі свободою релігії та переконань. Основоположний характер цих свобод також відображається в тому, що це положення не може бути відступлене, навіть під час надзвичайного стану, як зазначено в статті 4 (2) Пакту. 3. Стаття 18 відрізняє свободу думки, совісті, релігії або переконань від свободи сповідувати релігію або переконання. Вона не допускає жодних обмежень свободи думки та совісті, а також свободи мати чи приймати релігію чи переконання за власним вибором. Ці свободи захищені беззастережно, так само як і право кожного дотримуватися своїх переконань без втручання у статтю 19 (1). Відповідно до статей 18 (2) і 17, ніхто не може бути примушений виявляти свої думки або прихильність до релігії чи переконання» [6]. Таким чином, свобода думки є абсолютним правом, і не може бути законних підстав для його обмеження або втручання. Утім варто дослідити чи відповідає наведена теза дійсності.

З аналізу міжнародно-правової бази можна зробити висновок, що право на свободу думки містить три ключові елементи: право не розголошувати свої думки чи погляди; право не піддаватися маніпулюванню своїми думками або поглядами; право не бути покараним за свої думки [7]. Всі три елементи мають вирішальне значення для забезпечення абсолютного характеру права на свободу думки.

З огляду на абсолютний характер права на свободу думки, як тільки втручання або обмеження будуть встановлені, воно буде незаконним і не може бути виправданим. Це означає, що урядом заборонено діяти у спосіб, який перешкоджає свободі думки, і що вони зобов'язані захищати від втручання у свободу думки [3].

У цьому контексті варто згадати, що у жовтні 2021 року Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питань свободи релігії або переконань Ахмед Шахід подав членам Генеральної Асамблеї «Доповідь про свободу думки». Це стало першим предметним розглядом права на свободу думки на рівні Організації Об'єднаних Націй з тих пір, як це право було спочатку визнано частиною Загальної декларації прав людини у 1948 році. Таким чином, хоча Звіт не вирішив наявні суперечки щодо того, що являє собою думку або право свободи думки, він зробив першу спробу всебічно сформулювати зміст і сферу застосування права в системі Організації Об'єднаних Націй.

Звіт став результатом довготривалої праці, яка включала круглі столи та зустрічі з ключовими зацікавленими сторонами з усього світу, включаючи юридичних експертів, психологів, нейробіологів, політиків, ЗМІ, компанії цифрових технологій, а також міжурядові та міжнародні організації, що вказує на те, що для досягнення оптимальної концепції права на свободу думки потрібен міждисциплінарний підхід.

Отже у своїй доповіді Спеціальний доповідач вважає, що право на свободу думки привернуло «незначну увагу в юриспруденції, законодавстві та науці, міжнародній та інших» [8]. Разом з тим Спеціальний доповідач намітив чотири можливі складові права на свободу думки, а саме: не бути змушеним розкривати свої думки; не бути покараним та/або мати санкції за свої думки; відсутність неприпустимої зміни думок; державна підтримка щодо розвитку та укріплення права на свободу думки.

Крім того Спеціальний доповідач розглядає потенційні порушення свободи думки в семи різних сферах: 1) тортури або жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження

або покарання; 2) спостереження; 3) примусовий прозелітизм; 4) зусилля проти конверсії та боротьби з богохульством; 5) інтелектуальна свобода та освіта; 6) нові технології; 7) психічне здоров'я [8].

Зрозуміло, право на свободу думки має потенційно широкий спектр застосування, кож-на сфера містить різні проблеми. Проте в контексті рекомендацій Спеціального доповідача, основними питаннями про потенційне використання права на свободу думки є питання реалізації цього права в галузі існуючих та нових технологій.

Нарешті, Спеціальний доповідач робить кілька рекомендацій державним та недержавним суб'єктам щодо того, як «поважати, захищати та виконувати право на свободу думки» [8].

Варто вказати, що окремі дослідники вказують на те, що право на свободу думки має більше символічне значення, ніж практичну цінність. По-друге, може бути, що інтереси, які підпадають під його захист, вже належним чином захищені іншими правами, такими як право на свободу вираження поглядів або право на недоторканність приватного життя [8].

У спеціальній літературі право на свободу думки підкреслюється, що це право складає основу для цілого ряду інших прав. Дійсно, право на свободу думки є «священним і непорушним правом [1] основою та походженням усіх інших прав». У 1937 році, у справі Верховного суду США Палко проти штату Коннектикут суддя Кардозо визначив свободу думки як «матрицю, незамінну умову, майже будь-якої іншої форми свободи» [8].

Тим не менш, незважаючи на популярність права в твердженнях такого роду, право на свободу думки, що розуміється як відмінна від інших суміжних прав, рідко має особливості в судовому процесі або як спеціальний предмет вивчення в юридичній науці. Це, ймовірно, тому що «абсолютна природа свободи думки – в поєднанні з тим, що деякі стверджують, є вузькою сферою захисту – ускладнила уявлення того, як і коли це право може бути порушено, тим самим підживляючи його практичне застосування» [9].

Утім теза про те, що право на свободу думки не має виключне формальне значення на сучасному етапі поступово втрачає сенс. Вчені пов'язали право на свободу непрямої думки з нейронаукою [3], в тому числі в контексті використання веб-сайтів щодо психічного здоров'я, і маніпулювання (політичного зокрема) в процесі прийняття рішень [10].

Таким чином сьогодні варто говорити про те, що існуючі та нові технології є потенційною сферою щодо реалізації та захисту права на свободу думки, включаючи прогнози технології та мікротаргетинг, як на основі збору даних, так і на основі нейротехнології.

На сучасному етапі розвитку людства нейронаука може бути використана для «санкціонування наявних думок» і навіть «змінення або маніпулювання думками всередині мозку» [8].

Проте варто вказати, що фрагментарним поясненням незначної уваги, яку отримало право на свободу думки, є констатація того факту, що інші права вже захищають інтереси, про які йде мова, навіть якщо вони роблять це опосередковано (зокрема зв'язок між правом на свободу думки та правом на свободу вираження поглядів та недоторканність приватного життя). Варто також згадати про заборону катувань або жорстокого та принижуючого гідність поводження, де також є підстави для деякого наближення до права на свободу думки.

У правових системах, заснованих на верховенстві права та правах людини, право на свободу вираження поглядів, як правило, є основоположним правом, яке так само пов'язується з правом на свободу думки і навіть окремі дослідження вказують на їх певну підпорядкованість. Зокрема наші думки, проявляються в нашій мові та/або поведінці, вказуючи на важливий зв'язок між свободою вираження поглядів та свободою думки.

Проте не варто спрощувати наведене, оскільки картина складніша, у зв'язку з тим, що взаємодія між думкою та мовою повинна розумітися в їх реляційних контекстах. Хоча «думки та вираження концептуально та практично різні, вони беруть участь у вічному циклі зворотного зв'язку, в якому вираз є засобом обміну та розвитку думок, а думки живлять вираз» [8]. Ця більш складна картина також визнана в правовій доктрині, оскільки право на свободу вираження поглядів, як правило, розуміється як свободу отримувати, так і передавати інформацію та ідеї. На цьому тлі, можливо, не дивно, що окремі автори розглядають право на свободу вираження поглядів як засіб захисту основних інтересів у свободі думки, принаймні в деяких ситуаціях.

Таким чином можна вказати, що захист права свободи думки може призвести до створення подальших допустимих обмежень на право на вираження поглядів. Вирішальне питання щодо свободи думки полягає в тому, де ми проводимо межу між допустимим впливом на мислення інших і тим, що має назву «неприпустимої зміни» думок [8].

При проведенні такої межі певні мовні дії можуть вважатися такими, що порушують свободу думки інших людей. Якщо право людини бути вільною від неприпустимого впливу на її думки суперечить праву іншої людини бути вільною для певних висловлювань, то абсолютний статус права на свободу думки означає, що вона завжди повинна перемогти в такому конфлікті.

Зрозуміло, існують тісні асоціації, як концептуальні, так і юридичні, між правом на свободу думки, з одного боку, і правом на свободу вираження поглядів, з іншого. Однак суттєва різниця полягає в тому, що останні права кваліфіковані як у міжнародному праві прав людини, так і в більшості національних правових систем. На відміну від цього, право на свободу думки забезпечує абсолютний захист внутрішнього процесу мислення перед вираженням. Стаття 18(1) ICCPR та стаття 9(1) Загальної конвенції з прав людини, наприклад, перераховують свободу «думки» поряд з «совістю» та «релігією», але в статтях 18(3) ICCPR та статті 9(2) Загальної конвенції з прав людини (положення, які встановлюють допустимі обмеження), лише «свобода проявляти свою релігію чи переконання» підлягає обмеженням, що означає, що свобода (непроявленої) думки є абсолютним правом.

Право на свободу думки у спеціальній літературі розглядають, як взаємозамінне з правом на свободу вираження поглядів, утім на наш погляд, право на свободу думки є самостійним правом у міжнародному праві, яке можна відокремити від цих суміжних прав [11]. Проте звісно важливо зазначити, що це предмет дослідження фахівців з конституційного права, оскільки на сьогодні наявно мало наукового аналізу того, що саме розуміється під «правом на свободу думки». Немає консенсусу щодо того, що захищає це право, або як його можна використовувати. Існує мало ясності щодо того, що саме означає «думка» в цьому контексті, або що означає «свобода», коли застосовується до думки.

Незважаючи на ці двозначності, є деякі чіткі відправні точки, які допомагають визначити, як право може застосовуватися. Зокрема як стаття 18 UDHR, так і стаття 18(1) МПГПП перераховують три права, які розуміються як окремі та «рівні»: свобода думки, свобода совісті та свобода віросповідання. Кожен з цих документів включає окреме, але тісно пов'язане право на свободу вираження поглядів. Рішення зробити чітке посилання на «думку» на відміну від «совісті» та «релігії» було навмисним. У своїх доповідях Рене Кассін, французький представник і одна з провідних фігур у запровадженні свободи думки разом з ліванським представником Шарлем Маліком, підкреслив «метафізичне значення свободи внутрішньої думки» [12].

На цьому тлі «думку» можна розуміти як таку, що охоплює всі форми *непроявленої* психічної діяльності, включаючи «міркування, уяву, віру, роздуми, запам'ятовування, бажання, відчуття, бажання» [13]. Крім того, з тексту статті 18(1) МПГПП та статті 9 Загальної конвенції з прав людини зрозуміло, що існує юридична відмінність, *непроявлена думка* користується абсолютним правовим захистом, як тільки думка проявляється через мову або поведінку, вона може стати предметом законних обмежень.

Свого часу Декарт займав дуалістичну позицію «розум-тіло», згідно з якою, на відміну від інших фізичних об'єктів і систем, люди були унікально складені додатковою нематеріальною мислячою субстанцією – душею – основною характеристикою або визначальною рисою якої було мислення (на відміну від фізичного, яке по суті поширюється в просторі) [14]. Але під терміном «думка» Декарт визначав дуже широкий спектр психічних станів і процесів, включаючи переконання, бажання, наміри, спогади, міркування, сновидіння, мовні здібності та емоції.

Разом з тим Декарт вказував: той факт, що термін «думка» може стосуватися як процесу, так і продукту цього процесу, це може здатися очевидним або тривіальним; «свобода думки» має бути захищена як настільки, наскільки вона стосується процесу міркування, за допомогою якого ми прийдемо до переконань, бажань тощо, а також наскільки це стосується переконань, бажань, які ми в кінцевому підсумку тримаємо як продукти цих процесів [14]. Дж. Локк писав про те, що свобода думки прямо пов'язана з притаманним людині типом існування [15, с. 30].

**Висновок.** Наведені погляди, в тій чи іншій мірі, приймають психічні стани та процеси, або когнітивні системи, які по суті залежать від або навіть складаються з аспектів тіла або навколишнього середовища. Певні умови все ще повинні бути виконані, щоб аспекти навколишнього середовища вважалися частиною когнітивного процесу. Отже, нам не потрібно обговорювати метафізику цього твердження воно залишається дещо філософськи суперечливим, але за цих обставин визначення того, що саме має бути охоплено правом на свободу думки, визначити може бути складно.

Проте звісно важливо зазначити, що це предмет дослідження фахівців з інших галузей науки, оскільки на сьогодні наявно мало наукового аналізу того, що саме розуміється під «правом

на свободу думки». Немає консенсусу щодо того, що захищає це право, або як його можна використовувати. Існує мало ясності щодо того, що саме означає «думка» в цьому контексті, або що означає «свобода», коли застосовується до думки тощо.

**Список використаних джерел:**

1. Why Freedom of Thought requires Free Media and why Free Media require Free Technology URL: <https://re-publica.com/en/file/republica-2012-eben-moglen-freedom-thought-requires-free-media-0>
2. Simon McCarthy-Jones The Autonomous Mind: The Right to Freedom of Thought in the Twenty-First Century URL: <https://www.frontiersin.org/journals/artificial-intelligence/articles/10.3389/frai.2019.00019/full>
3. Susie Alegre Rethinking Freedom of Thought for the 21st Century URL: <https://www.dough-tystreet.co.uk/sites/default/files/media/document/Rethinking%20Freedom%20of%20Thought%20for%20the%2021st.pdf>
4. Universal Declaration of Human Rights URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права URL: <https://www.info.dfat.gov.au/Info/Treaties/treaties.nsf/AllDocIDs/8B8C6AF11AFB4971CA256B6E0075FE1E>
6. Background Paper or Meetings Hosted by the UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression. URL: <http://www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2010/07/10.03.Paper-on-Restrictions-on-FOE.pdf>
7. Council of Europe Guide to Article 9: Freedom of Thought, Conscience and Religion, [http://echr.coe.int/Documents/Guide\\_Art\\_9\\_ENG.pdf](http://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf)
8. Ahmed Shaheed, Interim report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief: Freedom of Thought. A/76/380. United Nations, Geneva (2021) URL: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/A\\_76\\_380\\_AUV.do](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Religion/A_76_380_AUV.do)
9. UNECOSOC, Commission on Human Rights, Third Session, Summary Record of the Sixtieth Meeting (23 June 1948) UN Doc E/CN.4/SR.60, 10.
10. The Cambridge Handbook of New Human Rights, ed. Andreas von Arnould, Kerstin von der Decken and Mart Susi. Cambridge: Cambridge University Press. 2020. P. 387–403
11. Patrick O’Callaghan and Bethany Shiner The Right to Freedom of Thought in the European Convention on Human Rights *European Journal of Comparative Law and Governance*. № 2–3. 2021. P. 112–145.
12. General comment № 22 (48) (art. 18) of the Human Rights Committee (27 September 1993)
13. Lucas Swaine Freedom of Thought as a Basic Liberty *Political Theory* № 3. 2018. P. 405–425
14. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. Львів, 2001 р.
15. Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 28–32.